

Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

9. Οι Πολιτικοί Θεσμοί και η Σημασία τους

Οικονομική Ιστορία της
Ελλάδος
(economichistorygreece.net)

Καθ. Γιώργος Αλογοσκούφης
(www.alogoukousis.gr)

Η Σημασία των Θεσμών

Οι θεσμοί καθορίζουν τους κανόνες βάσει των οποίων λειτουργούν οι οργανωμένες κοινωνίες και τα κράτη. Κατά συνέπεια οι θεσμοί συντονίζουν τις κοινωνικές σχέσεις, το πολιτικό σύστημα και την οικονομία, μέσω των κινήτρων και των περιορισμών που συνεπάγονται. Επιπλέον δεσμεύουν τόσο τους φορείς όσο και τα υποκείμενα της εξουσίας ώστε η κοινωνική τους συμπεριφορά να είναι συνεπής και συμβατή με τις κοινωνικές επιδιώξεις.

Οι θεσμοί δεν είναι σταθεροί και δεδομένοι. Επηρεάζονται από τις επικρατούσες ιδεολογίες, την κοινωνική δυναμική και εξωτερικούς παράγοντες και συνεπώς υπόκεινται σε μεταβολές και μετασχηματισμούς.

Με τη σειρά τους οι θεσμικές μεταβολές και οι θεσμικοί μετασχηματισμοί επανακαθορίζουν τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις. Η εξέλιξη των θεσμών έχει συνεπώς ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της ιστορικής πορείας μίας χώρας.

Οι θεσμοί είναι σημαντικοί λόγω του συντονιστικού και εγγυητικού τους ρόλου και επειδή επηρεάζουν και τη δομή των οικονομικών κινήτρων. Χωρίς την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, τα άτομα δεν θα έχουν το κίνητρο να επενδύσουν σε φυσικό ή ανθρωπινό κεφάλαιο ή να υιοθετήσουν αποδοτικότερες τεχνολογίες. Οι οικονομικοί θεσμοί, όπως οι αγορές, βοηθούν στην κατανομή πόρων στις πιο αποδοτικές χρήσεις τους και καθορίζουν τη διανομή των καρπών της οικονομικής δραστηριότητας.

Όταν για παράδειγμα δεν λειτουργούν ικανοποιητικά οι αγορές, ένας βασικός οικονομικός θεσμός, τα δυνητικά κέρδη από τις οικονομικές συναλλαγές δεν αξιοποιούνται και οι πόροι κατανέμονται αναποτελεσματικά. Οι κοινωνίες με οικονομικούς θεσμούς που διευκολύνουν και ενθαρρύνουν την αποτελεσματική κατανομή των πόρων, τη συσσώρευση φυσικού και ανθρωπίνου κεφαλαίου, την καινοτομία και την τεχνική πρόοδο χαρακτηρίζονται από υψηλό βιοτικό επίπεδο και υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης. Οι κοινωνίες με οικονομικούς θεσμούς που αποθαρρύνουν την οικονομική αποτελεσματικότητα και τη συσσώρευση κεφαλαίου συνήθως αυτοπαγιδεύονται σε ένα φαύλο κύκλο χαμηλού βιοτικού επιπέδου και χαμηλών ρυθμών μεγέθυνσης.

Σε μια κοινωνία υπάρχουν και τυπικοί και άτυποι θεσμοί. Οι πρώτοι είναι το σύνολο των καταγεγραμμένων κανόνων και νόμων ενώ οι δεύτεροι είναι άγραφοι κανόνες συμπεριφοράς. Η αλληλεπίδραση των δύο είναι ένα σημαντικό ζήτημα για την κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης.

Το Σύνταγμα και οι Νόμοι

Ο βασικότερος πολιτικός θεσμός μιας οργανωμένης πολιτείας είναι το Σύνταγμα. Αυτό καθορίζει τα όρια και τους περιορισμούς της ατομικής και συλλογικής δράσης, ορίζει και προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα και καθορίζει το σύστημα διακυβέρνησης και τα της λειτουργίας των υπολοίπων κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών θεσμών.

Το Σύνταγμα είναι ο θεμελιώδης νόμος επάνω στον οποίο βασίζεται η διαμόρφωση ολόκληρης της νομοθεσίας μιας χώρας όσον αφορά τα δικαιώματα και υποχρεώσεις του πολίτη, την οργάνωση και βασικούς κανόνες λειτουργίας του κράτους και των υπολοίπων θεσμών.

Το σύνταγμα μπορεί να εκπονηθεί, εγκριθεί και αναθεωρηθεί από συντακτική συνέλευση (αντιπροσωπεία του λαού) ή να είναι άθροισμα νόμων ή άλλων διατάξεων που με την πάροδο του χρόνου καθίστανται θεμελιώδεις.

Το Σύνταγμα μπορεί να είναι γραπτό και συγκεκριμένο (όπως στη Γαλλία, τις ΗΠΑ και την Ελλάδα) ή ακόμη και ένα σύνολο γραπτών και άγραφων κανόνων (όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο).

Γραπτά ή άγραφα, τα συντάγματα ερμηνεύονται διαφορετικά σε διάφορες χώρες. Για παράδειγμα, στις Ηνωμένες Πολιτείες το σύνταγμα είναι γραπτό αλλά συνηθίζεται να ερμηνεύεται κατά το πνεύμα και όχι κατά το γράμμα του. Αντίθετα στο Ηνωμένο Βασίλειο το σύνταγμα θεωρείται άγραφο ενώ βασίζεται στο εθιμικό δίκαιο και διάφορα νομοθετήματα όπως η Πράξη Διαδοχής του 1701, ο Επταετής νόμος του 1716 και σε άλλους νόμους για την λειτουργία του κοινοβουλίου.

Η διαδικασία αναθεώρησης ενός συντάγματος ποικίλει από χώρα σε χώρα με διάφορους βαθμούς ασφαλιστικών δικλείδων ή δυσκολίας. Σε κάποιες χώρες όπως οι ΗΠΑ δεν γίνεται αναθεώρηση αλλά τροπολογία του Συντάγματος (amendment), για την οποία απαιτείται η έγκριση πολλών νομοθετικών σωμάτων. Σε άλλες χώρες απαιτείται απλή πλειοψηφία του κοινοβουλίου (π.χ. Ηνωμένο Βασίλειο), ενισχυμένη πλειοψηφία του Κοινοβουλίου (Ελλάδα) ή δημοψήφισμα (π.χ. Γαλλία).

Η Συνταγματική Ιστορία από την Αρχαιότητα έως Σήμερα

Τα παλαιότερα παραδείγματα μορφών συντάγματος είναι οι νόμοι του Σόλωνα και του Κλεισθένη στην αρχαία Αθήνα, οι οποίοι έβαλαν τις βάσεις και οργάνωσαν το πολιτικό της σύστημα σε ένα είδος δημοκρατίας.

Ο Αριστοτέλης αργότερα μελέτησε τα διάφορα πολιτεύματα των Κρατών-πόλεων στα έργα του *Πολιτικά*, *Ηθικά Νικομάχεια* και *Αθηναίων Πολιτεία* και διέκρινε την διαφορά των απλών νόμων από τους νόμους που ορίζουν το πολίτευμα και την λειτουργία του κράτους.

Από τον Μεσαίωνα ένα πολύ διάσημο συμβόλαιο που όριζε τις σχέσεις μεταξύ μοναρχών, ευγενών και πολιτών, είναι η Magna Carta (Μεγάλη Χάρτα) με το οποίο ο βασιλιάς της Αγγλίας Ιωάννης παραχώρησε δικαιώματα στους φεουδάρχες ευγενείς το 1215.

Το 1620 οι Άγγλοι 'προσκυνητές' (pilgrims) κατευθυνόμενοι με το πλοίο Mayflower προς την Αμερική υπέγραψαν συμφωνία με την οποία δεσμεύονταν να υπακούν στους νόμους που θα εκδίδονταν για το καλό της αποικίας. Και οι υπόλοιπες αποικίες της Αμερικής ιδρύθηκαν πάνω σε παρόμοιους καταστατικούς χάρτες και μετά την Αμερικανική Επανάσταση αποτέλεσαν πολιτειακά συντάγματα επάνω στα οποία βασίστηκε η δημιουργία του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών.

Το 1791 η Γαλλική Εθνοσυνέλευση θέσπισε μια σειρά μέτρων που αποτέλεσαν το πρώτο σύνταγμα της Γαλλίας με νέα συντάγματα να δημιουργούνται το 1793, 1795 και 1799. Μετά δεν την ανατροπή του Ναπολέοντα ο Λουδοβίκος ΙΗ' παραχώρησε σύνταγμα.

Ο επαναστατικός στρατός της Γαλλίας μεταξύ 1797-1799 ανέτρεψε διάφορα τοπικά καθεστώτα στην Ιταλία, όπου δημιουργήθηκαν δημοκρατίες που οργανώθηκαν βάση συνταγμάτων.

Στην Λατινική Αμερική οι διάφορες εκρήξεις επαναστάσεων που οδήγησαν στη δημιουργία ανεξάρτητων κρατών απέβλεπαν ταυτόχρονα στην ανεξαρτησία αλλά και στην διακυβέρνηση μέσω συνταγματικών θεσμών. Το ίδιο και στην περίπτωση της Ελλάδας με την επανάσταση του 1821.

Για τα συντάγματα διαφόρων χωρών σήμερα, βλ. <https://www.constituteproject.org>

Τα Τοπικά Πολιτεύματα των Επαναστατημένων Ελλήνων

Με την έναρξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του 1821 στην Ελλάδα, ιδρύθηκαν τα πρώτα τοπικά πολιτεύματα: η «Μεσσηνιακή Γερουσία», ο «Οργανισμός της Πελοποννησιακής Γερουσίας», «η Βουλή της Θετταλομαγνησίας», ο «Οργανισμός της Γερουσίας της Δυτικής Ελλάδος» και η «Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος» ή «Οργανισμός του Αρείου Πάγου, Γερουσίας της Ανατολικής Ελλάδος».

Τα πολιτεύματα αυτά, ψηφισμένα κατά το πρώτο έτος της επανάστασης, το 1821, από τοπικές Συνελεύσεις προκρίτων των επαρχιών, είχαν ως σκοπό την προσωρινή διοικητική και στρατιωτική οργάνωση, προέβλεπαν δε τη μελλοντική σύσταση «Βουλής του Έθνους», στην οποία θα ανήκε η νομοθετική εξουσία και από την οποία θα εξηρτώντο οι κατά τόπους ιδρυθείσες «Διοικήσεις», δηλαδή οι Γερουσίες της Πελοποννήσου και της Δυτικής Ελλάδας και ο Άρειος Πάγος της Ανατολικής Ελλάδας. Κατά τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου ψηφίσθηκαν από συνελεύσεις των επαναστατημένων Ελλήνων και τα συνταγματικά σχέδια της Σάμου και της Κρήτης. Συγκεκριμένως, το Μάιο του 1821, επικυρώθηκε η «Έκθεσις του Τοπικού Συστήματος της Σάμου» και το Μάιο του 1822 το «Προσωρινόν Πολίτευμα της νήσου Κρήτης».

Η δημιουργία των τοπικών αυτών πολιτευμάτων ήταν ιδιαίτερος σημαντική, αφενός μεν διότι περιείχαν, αν και ατελώς, αρχές πολιτικής αυτοδιάθεσης και ατομικής ελευθερίας, για τις οποίες άλλωστε αγωνίζονταν οι επαναστατημένοι Έλληνες, αφετέρου δε διότι αποκάλυπταν την έφεση για διοίκηση και πολιτειακή ευνομία με αιρετούς άρχοντες, με ταυτόχρονη εισαγωγή κάποιων από τα συστατικά της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας.

Τα Συντάγματα των Επαναστατημένων Ελλήνων

Η πρώτη, ωστόσο, κορυφαία στιγμή της πολιτικής ιστορίας της νεότερης Ελλάδας σε επίπεδο εθνικής πολιτειακής ρύθμισης, που εδραίωσε στη συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας το συνταγματισμό ως το θεμελιώδες και αναγκαίο κριτήριο πολιτικής νομιμότητας, διαρκούντος μάλιστα του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, ήταν η ψήφιση του πρώτου ελληνικού συντάγματος από την Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, τον Ιανουάριο του 1822. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως το θεμέλιο της Α' Ελληνικής Δημοκρατίας.

Το Σύνταγμα, *‘Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος’*, περιλάμβανε 110 σύντομες παραγράφους χωρισμένες σε *‘τίτλους’* και *‘τμήματα’* και προέβλεπε την αντιπροσωπευτική αρχή και την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Η *‘Διοίκησης’* αποτελείτο από το *‘Βουλευτικόν’* και το *‘Εκτελεστικόν’*, δύο συλλογικά όργανα με ενιαύσια θητεία, τα οποία *‘ισοσταθμίζονταν’* στη νομοπαραγωγική διαδικασία, ενώ το *‘Δικαστικόν’* ήταν ενδεκαμελές και ανεξάρτητο από *‘τας άλλας δύο δυνάμεις’*.

Το Σύνταγμα της Επιδαύρου υποβλήθηκε, το Απρίλιο του 1823, σε αναθεώρηση από τη Β' Εθνοσυνέλευση, η οποία συνήλθε στο Άστρος. Το νέο Σύνταγμα, που αποτελούσε απλή αναθεώρηση του προϊσχύσαντος, ονομάστηκε *‘Νόμος της Επιδαύρου’*, ήταν νομοτεχνικώς αρτιότερο και καθιέρωνε ελαφρά υπεροχή της νομοθετικής εξουσίας έναντι της εκτελεστικής. Ακόμη, μεταρρύθμιζε τα δικαιώματα της εκτελεστικής εξουσίας τα σχετικά με την κατάρτιση των νόμων, βελτίωνε τις διατάξεις περί ατομικών δικαιωμάτων και μετέβαλλε επί το δημοκρατικότερο τον εκλογικό νόμο.

Το σημαντικότερο των Συνταγμάτων της Επανάστασης ψηφίσθηκε στην Τροιζήνα το Μάιο του 1827 από τη Γ' Εθνοσυνέλευση, η οποία είχε ήδη αποφασίσει πως πρέπει *‘η νομοτελεστική εξουσία παραδοθή εις ένα και μόνον’*. Κατόπιν, με ψήφισμά της εξέλεξε τον Ιωάννη Καποδίστρια *‘Κυβερνήτη της Ελλάδος’* για επτά χρόνια και ψήφισε το *‘Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος’* που έμεινε στην ιστορία ως το πιο φιλελεύθερο και δημοκρατικό σύνταγμα της εποχής του. Η Συνέλευση θέλοντας να δώσει στη χώρα ένα οριστικό πολίτευμα, εμπνευσμένο από δημοκρατικές και φιλελεύθερες ιδέες και βεβαίως από το Πολίτευμα της Ελληνικής Δημοκρατίας του Ρήγα, διακήρυττε στο νέο Σύνταγμα για πρώτη φορά την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας: *‘η κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος, πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού’*. Ακόμη, καθιέρωνε ρητά τη διάκριση των εξουσιών, ανέθετε στον Κυβερνήτη την εκτελεστική εξουσία και τη νομοθετική στο σώμα των αντιπροσώπων του λαού, τη Βουλή.

Ο Καποδίστριας και η Αναστολή του Συντάγματος του 1827

Ο Καποδίστριας, ωστόσο, επικαλούμενος την αταξία και τις δυσκολίες που καθιστούσαν τη διακυβέρνηση δυσχερή εισηγήθηκε στη Βουλή, και αυτή με ψήφισμά της, τον Ιανουάριο του 1828 αποδέχθηκε, την αναστολή της λειτουργίας της ίδιας και του Συντάγματος. Η Α' Ελληνική Δημοκρατία αυτοκαταργήθηκε.

Στη θέση της Βουλής ιδρύθηκε το 'Πανελλήνιον' και αργότερα η Γερουσία, συμβουλευτικά όργανα, τα οποία μετείχαν 'μετά του Κυβερνήτου της Ελλάδος των έργων της Κυβερνήσεως'. Ουσιαστικώς, βεβαίως, την εξουσία ασκούσε ο ίδιος ο Καποδίστριας ο οποίος συγκέντρωνε στα χέρια του όλη την εξουσία με λαϊκό χρίσμα που εκείνος λάμβανε και ανανέωνε με το αντιπροσωπευτικό σύστημα. Δεν πρέπει, ωστόσο, να παραγνωρισθεί η προσπάθειά του για τη δημιουργία κρατικής υπόστασης από το μηδέν και η απελευθέρωση μεγάλου μέρους της χώρας.

Μετά τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και την ταραχώδη περίοδο που ακολούθησε, η αυτοαποκληθείσα 'Πέμπτη Εθνική των Ελλήνων Συνέλευσις' ψήφισε τελικώς, το 1832, στο Ναύπλιο νέο 'Σύνταγμα', διορίζοντας ταυτοχρόνως Κυβερνήτη τον αδελφό του δολοφονηθέντος Ιωάννη Καποδίστρια, Αυγουστίνο. Στη συνέχεια το 'Σύνταγμα' αυτό, που θύμιζε έντονα το αμερικανικό και δεν ίσχυσε ποτέ, χαρακτηρίστηκε 'Ηγεμονικό', διότι προέβλεπε κληρονομικό αρχηγό του κράτους, τον Ηγεμόνα.

Ο Όθων, η Απόλυτη Μοναρχία και η Κοινωνική Δομή της Ελλάδας

Στην περίοδο της απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα η χώρα κυβερνήθηκε αρχικά χωρίς Σύνταγμα, από τον 'ελέω Θεού' Μονάρχη.

Αυτό ήταν αντίθετο με τη φιλελεύθερη παράδοση των Ελλήνων ήδη από την εποχή της Επανάστασης, δεδομένου μάλιστα ότι η κοινωνική σύσταση της χώρας ήταν ασύμβατη με την ύπαρξη ενός τέτοιου απολυταρχικού πολιτεύματος.

Η Ελλάδα μετά την ανεξαρτησία της χαρακτηριζόταν από ένα σημαντικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη δημοκρατικών θεσμών: Μία κοινωνική δομή που χαρακτηριζόταν από σχετική ισότητα και την απουσία μιας ισχυρής αριστοκρατικής τάξης γαιοκτημόνων. Κατά συνέπεια και η εγχώρια πολιτική ηγεσία αντλούσε τη δύναμή της από τη στήριξη της μεγάλης μάζας του αγροτικού πληθυσμού.

Ο μεγάλος γαιοκτήμων στην Ελλάδα ήταν το ίδιο το ελληνικό κράτος, στο οποίο είχαν περιέλθει μετά την απελευθέρωση οι μουσουλμανικές ιδιοκτησίες. Για πολλά χρόνια το κράτος δεν προχώρησε σε αναδιανομή της αγροτικής γής, καθώς τη θεωρούσε εθνικό κεφάλαιο και την είχε μάλιστα υποθηκεύσει για τη σύναψη εξωτερικών δανείων. Ωστόσο, η γη αυτή είχε άτυπα παραχωρηθεί και καλλιεργούνταν από Έλληνες μικροκαλλιεργητές, οι οποίοι όμως θεωρούσαν τους εαυτούς τους άτυπους ιδιοκτήτες της γης που καλλιεργούσαν και συμπεριφέρονταν ανάλογα. Σε κάθε περίπτωση, άξια λόγου αγροτική αριστοκρατία δεν υπήρχε στην περίοδο εκείνη.

Το Σύνταγμα του 1844

Την 3η Σεπτεμβρίου 1843 μετά τη στάση της φρουράς των Αθηνών, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Δ. Καλλέργη, ο Όθων υποχρεώθηκε να παραχωρήσει Σύνταγμα. Η 'επανάσταση' της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 δεν ήταν αποτέλεσμα λαϊκής εξέγερσης. Ήταν ένα στρατιωτικό κίνημα που σχεδιάστηκε και εκτελέστηκε από δυσαρεστημένους στρατιωτικούς με την υποστήριξη ενός παραγκωνισμένου από τον Όθωνα μέρους του πολιτικού κόσμου. Αφορμή ήταν η απόφαση του Όθωνα να μειώσει τις δαπάνες του προϋπολογισμού, κυρίως τις στρατιωτικές.

Συγκλήθηκε Εθνική Συνέλευση, η οποία ψήφισε, το επόμενο έτος 1844, Σύνταγμα, που ήταν και το πρώτο του ανεξάρτητου από το 1830 ελληνικού κράτους.

Το Σύνταγμα του 1844 δεν αποτέλεσε έργο μιας κυρίαρχης εθνικής συντακτικής συνέλευσης, αλλά υπήρξε στην ουσία έργο των Προστάτιδων Δυνάμεων. Η Συνέλευση απλώς συνέπραξε στην κατάρτισή του, η οποία βασίστηκε στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1830.

Το Σύνταγμα του 1844 καθιέρωνε την κληρονομική συνταγματική μοναρχία, με κυρίαρχο όργανο του Κράτους τον μονάρχη, στον οποίο αναγνωρίζονταν εκτεταμένες και ουσιώδεις εξουσίες καθώς και το «τεκμήριο της αρμοδιότητας». Το πρόσωπό του ανώτατου άρχοντα χαρακτηριζόταν ιερό και απαραβίαστο. Ο ανώτατος άρχων ασκούσε την εκτελεστική εξουσία 'δια των υπουργών του', τη νομοθετική από κοινού με την εκλεγμένη Βουλή και τη διορισμένη από αυτόν Γερουσία και, τέλος, τη δικαστική, η οποία πήγαζε από εκείνον, 'δια των δικαστηρίων'.

Επίσης, το Σύνταγμα καθιέρωνε την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, την ευθύνη των υπουργών για τις πράξεις του μονάρχη, ο οποίος τους διορίζει και τους έπαυε, αναγνώριζε θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα, μεταξύ των οποίων, για πρώτη φορά, το απόρρητο των επιστολών και το άσυλο της κατοικίας, και προέβλεπε στο ακροτελεύτιο άρθρο 107 ότι 'η τήρησις του παρόντος Συντάγματος αφιερούται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων'.

Τέλος, ο εκλογικός νόμος, που ψηφίστηκε το Μάρτιο του 1844, καθιέρωσε την εκλογή των βουλευτών με πλειοψηφικό σύστημα δύο γύρων, που θα διεξαγόταν με άμεση, σχεδόν καθολική και μυστική ψηφοφορία. Η Ελλάδα υπήρξε πρωτοπόρος στην καθιέρωση της καθολικής σχεδόν ψηφοφορίας (των ανδρών) με νόμο του 1847.

Η Μετάβαση στην Βασιλευομένη Δημοκρατία

Μετά την ψήφιση του Συντάγματος, απελευθερώθηκαν δυνάμεις που ενίσχυαν το φιλελεύθερο και δημοκρατικό πνεύμα. Οι απολυταρχικές τάσεις του Όθωνα όχι μόνο δεν ήταν πλέον ανεκτές, αλλά άρχισαν να υπονομεύουν την ίδια του τη βασιλεία. Επιπλέον, οι εκλογές συχνά χαρακτηρίζονταν από την εκτεταμένη χρήση βίας και νοθείας.

Τον Οκτώβριο του 1862, πολίτες και στρατός της Αθήνας εξεγέρθηκαν και προκάλεσαν την έκπτωση του ιδίου και της δυναστείας των Wittelsbach. Η επανάσταση αυτή σηματοδότησε την κατάλυση της συνταγματικής μοναρχίας και τη μετάβαση στο πολίτευμα της βασιλευομένης δημοκρατίας με μονάρχη, πλέον, τον Δανό πρίγκιπα Γεώργιο – Χριστιανό – Γουλιέλμο της δυναστείας Schleswig – Holstein – Sønderburg – Glücksburg, ο οποίος ορκίσθηκε τον Οκτώβριο του 1863 ως Γεώργιος Α' «Βασιλεύς των Ελλήνων». Κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου (Οκτώβριος 1862 – Οκτώβριος 1863), της μεσοβασιλείας όπως έγινε γνωστή, το σύστημα διακυβέρνησης που ίσχυσε ήταν το σύστημα της κυβερνώσας Βουλής, το οποίο λειτούργησε για πρώτη και τελευταία φορά στη συνταγματική μας ιστορία.

Το Σύνταγμα του 1864

Το Σύνταγμα του 1864, προϊόν της «Β' εν Αθήναις Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως» που ακολούθησε τη λαϊκή εξέγερση και την αναρρίχηση στο θρόνο του Γεωργίου Α', περιλάμβανε 110 άρθρα, ήταν επηρεασμένο από τα συντάγματα του Βελγίου (1831) και της Δανίας (1849) και έμελλε να ισχύσει (με τις αναθεωρήσεις του 1911 και του 1952 και κάποια διαλείμματα) για περισσότερα από εκατό χρόνια.

Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του νέου καταστατικού χάρτη της χώρας ήταν ότι επανέφερε την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας του Συντάγματος της Τροιζήνας του 1827 και διείπετο από τη δημοκρατική και όχι τη μοναρχική αρχή, δηλαδή αναγνωριζόταν πλέον το έθνος, ο ελληνικός λαός, και όχι ο μονάρχης, ως πηγή και φορέας της κρατικής εξουσίας. Ακόμη, καθιέρωσε, μεταξύ άλλων, την αρχή της άμεσης, καθολικής και μυστικής ψηφοφορίας η οποία θα διεξήγετο και θα διενεργείτο ταυτοχρόνως σε όλη την επικράτεια, το σύστημα της μιας (μονήρους) Βουλής τετραετούς θητείας, τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, ενώ κατήργησε τη Γερουσία.

Παράλληλα, υιοθέτησε αρκετές από τις διατάξεις του Συντάγματος του 1844, προέβλεψε, όμως, επιπλέον, τη δυνατότητα σύστασης από τη Βουλή «εξεταστικών των πραγμάτων επιτροπών». Επίσης, ο βασιλιάς διατήρησε το δικαίωμα να συγκαλεί τακτικώς και εκτάκτως τη Βουλή όπως και να τη διαλύει κατά την κρίση του, αλλά το περί διαλύσεως Διάταγμα έπρεπε να είναι προσυπογεγραμμένο από το Υπουργικό Συμβούλιο. Τέλος, παρά το γεγονός ότι η πρόταση για υποχρέωση του στέμματος «όπως λαμβάνη τους υπουργούς εκ των Βουλών» απορρίφθηκε κατά πλειοψηφία, η κατοχύρωση του δημοκρατικού χαρακτήρα του νέου πολιτεύματος, πέραν της καθιέρωσης για πρώτη φορά των δικαιωμάτων που ήδη αναφέρθηκαν, δεν άργησε να εκδηλωθεί, με την καθιέρωση της αρχής της 'δεδηλωμένης'.

Η Καθιέρωση της Αρχής της ‘Δεδηλωμένης’

Με τον λόγο του Θρόνου στις 11 Αυγούστου 1875, και χάρη στο πολιτικό κύρος του Χαρίλαου Τρικούπη ο οποίος επί χρόνια επιχειρηματολόγούσε υπέρ της, καθιερώθηκε ατύπως η Αρχή της ‘Δεδηλωμένης’.

Η αρχή αυτή μετέβαλε τη σχέση στέμματος και λαϊκής αντιπροσωπείας προσδίδοντας άλλη ουσία στο όλο σύστημα της οργάνωσης των εξουσιών και νομιμοποίησε ουσιαστικώς την εισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος στη χώρα.

Βάσει της αρχής της ‘δεδηλωμένης’ ο βασιλιάς είχε υποχρέωση να διορίζει την Κυβέρνηση λαμβάνοντας υπόψη του τη θέληση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, όπως όριζαν η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και το πνεύμα του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

Η διάταξη, επομένως, του Συντάγματος κατά την οποία «ο Βασιλεύς διορίζει και παύει τους Υπουργούς αυτού» τέθηκε σε περιορισμό, καθώς η κυβέρνηση όφειλε να λαμβάνει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή.

Το Σύνταγμα του 1864 υπήρξε μακρόβιο και ίσχυσε χωρίς ιδιαίτερες μεταβολές έως το 1911, οπότε οι έντονες πιέσεις για πολιτικές, διοικητικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, που οδήγησαν στο ‘στρατιωτικό κίνημα’ στο Γουδί (1909) και την άνοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην εξουσία, επέβαλαν την πρώτη αναθεώρησή του.

Πολιτικοί, Κοινωνικοί και Οικονομικοί Μετασχηματισμοί μετά το 1864

Για να εξηγηθεί η ανάδειξη και η εξέλιξη των δημοκρατικών θεσμών είναι απαραίτητο να αναφερθεί κανείς στην κοινωνική και οικονομική σύνθεση και εξέλιξη του ελληνικού κράτους.

Η ανάδειξη και η εξέλιξη των δημοκρατικών θεσμών ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα του γεγονότος ότι από την αρχή η ελληνική κοινωνία χαρακτηριζόταν από μεγάλο βαθμό ισότητας, καθώς πληθυσμιακά κυριαρχούσαν οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι που καλλιεργούσαν και εκμεταλλεύονταν τις εθνικές γαίες. Μεγάλες ιδιοκτησίες γης ήταν ελάχιστες, και ως εκ τούτου τόσο η οικονομική όσο και η πολιτική δύναμη των γαιοκτημόνων ήταν πολύ μικρή.

Από την άλλη, η εξέλιξη των δημοκρατικών θεσμών ευνοούσε την ανάπτυξη της πολιτικής και οικονομικής δύναμης της πλειοψηφίας των μικροκαλλιεργητών. Αυτό οδήγησε στην πρώτη μεγάλη αγροτική μεταρρύθμιση του 1871, με την αναδιανομή των κρατικών γαιών σε άκληρους καλλιεργητές.

Με την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881, για πρώτη φορά υπήρξε στην Ελλάδα μία εν δυνάμει ισχυρή τάξη γαιοκτημόνων, καθώς πλούσιοι Έλληνες της διασποράς πρόλαβαν και αγόρασαν από τους Οθωμανούς μεγάλες ιδιοκτησίες (τσιφλίκια). Ωστόσο, η πολιτική δύναμη των μικροκαλλιεργητών της Παλαιάς Ελλάδας απέτρεψε την ανατροπή των κοινωνικών σχέσεων. Από τις αρχές του 20ου αιώνα υπήρξαν νέες αγροτικές μεταρρυθμίσεις υπέρ των κολλήγων και των μικροκαλλιεργητών.

Το 1917 υπήρξε μία δεύτερη αγροτική μεταρρύθμιση που αφορούσε κυρίως τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία και μετά το 1923 υπήρξαν εκτεταμένες απαλλοτριώσεις γης και διανομή τους σε άκληρους αγρότες. Η απογραφή του 1828 έδειξε ότι το 88% του συνόλου των αγροτικών νοικοκυριών κατείχε τη γη την οποία καλλιεργούσε. Η αναδιανομή της γης και ο πολιτικός εκδημοκρατισμός εξακολούθησαν να αλληλοενισχύονται για πολλές δεκαετίες.

Η Ελλάδα από τα Τέλη του 19ου Αιώνα στην Απαρχή του 20ου Αιώνα

Παρά την πρόοδο που είχε συντελεσθεί, στα τέλη του 19ου αιώνα η Ελλάδα θεωρούνταν ένα 'αποτυχημένο' κράτος. Οι λόγοι ήταν η 'πτώχευση' του 1893, η 'ήττα' του 1897 και η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898.

Ωστόσο, η πρόοδος που είχε συντελεσθεί στη διάρκεια του 19ου αιώνα, σε συνδυασμό με τις προσαρμογές που έγιναν ως αποτέλεσμα των μεγάλων 'αποτυχιών' στα τέλη του αιώνα, οδήγησαν πολύ γρήγορα στην ανάκαμψη της χώρας.

Στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η Ελλάδα φάνταζε ως ένα οργανωμένο και αποτελεσματικό κράτος το οποίο είχε υπερδιπλασιάσει την επικράτειά του, είχε σταθεροποιήσει το νόμισμα και τα δημόσια οικονομικά του, είχε αρχίσει μια διαδικασία εκβιομηχάνισης και διεκδικούσε ευρύτερο ρόλο στη νοτιοανατολική Ευρώπη.

Τι είχε συμβεί;

Η 'πτώχευση' του 1893 και η 'ήττα' του 1897 λειτούργησαν ως έναυσμα για την υιοθέτηση σημαντικών οικονομικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων, καθώς και για τη βελτίωση της επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας του στρατού. Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος, μετά την αρχική ύφεση που δημιούργησε το πρόγραμμα προσαρμογής, οδήγησε σε δημοσιονομική εξυγίανση και νομισματική σταθεροποίηση. Αυτό επέτρεψε στην Ελλάδα να εξασφαλίσει νέα δάνεια και να εξοπλίσει τον στρατό. Οι εξοπλισμοί και οι νέες επενδύσεις οδήγησαν σε άνθηση της εγχώριας βιομηχανίας και σε οικονομική ανάκαμψη. Το πολιτικό προσωπικό ανανεώθηκε και το Σύνταγμα εκσυγχρονίστηκε μετά το κίνημα στο Γουδί το 1910, την ανάδειξη του Ελευθερίου Βενιζέλου και τη συνταγματική αναθεώρηση του 1911. Η επιτυχής έκβαση των Βαλκανικών πολέμων οδήγησε σε μία νέα περίοδο εθνικής αυτοπεποίθησης.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, η Συνταγματική Αναθεώρηση του 1911 και οι Θεσμικές Μεταρρυθμίσεις

Η ανάδειξη του Ελευθερίου Βενιζέλου, μετά το 'κίνημα' στο Γουδί το 1909, οδήγησε σε μία περίοδο μεγάλων θεσμικών μεταρρυθμίσεων. Αυτές περιελάμβαναν τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 1911, την εισαγωγή ενός συστήματος εξετάσεων για τις προσλήψεις στο Δημόσιο, τη θεσμοθέτηση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων, την καθιέρωση ενός συστήματος φόρου εισοδήματος, την ίδρυση του Υπουργείου Γεωργίας, τη διανομή στους ακτήμονες των 'τσιφλικιών' της Θεσσαλίας, τον εκσυγχρονισμό της εργατικής νομοθεσίας (αναγνώριση της συνδικαλιστικής δράσης και καθιέρωση αποζημίωσης για εργατικά ατυχήματα), καθώς και την βελτίωση της κοινωνικής ασφάλισης (καθιέρωση συντάξεων αναπηρίας). Επιπλέον επιτάχυνε και έδωσε νέα δυναμική στα προγράμματα εκσυγχρονισμού της λειτουργίας του στρατού και του ναυτικού και στα εξοπλιστικά προγράμματα.

Οι σημαντικότερες μεταβολές που επέφερε η αναθεώρηση του 1911 ήταν η ενίσχυση των ατομικών ελευθεριών («το Δημόσιον Δίκαιο των Ελλήνων» κατά την ορολογία της εποχής) και του κράτους δικαίου, και ο γενικότερος εκσυγχρονισμός των θεσμών.

Οι σημαντικότερες αλλαγές σε σχέση με το Σύνταγμα του 1864 στο επίπεδο της προστασίας των ατομικών ελευθεριών ήταν η ενίσχυση της προστασίας της προσωπικής ασφάλειας, η μείωση από το 30ό στο 25ο του ορίου ηλικίας των εκλόγιμων βουλευτών, η φορολογική ισότητα, το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και του απαραβιάστου της κατοικίας. Ταυτοχρόνως, αναβαθμίσθηκε ο ρόλος της Βουλής, ενισχύθηκαν οι εγγυήσεις της δικαστικής ανεξαρτησίας, επανιδρύθηκε το Συμβούλιο της Επικρατείας και ανατέθηκε ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών σε ειδικό δικαστήριο, το Εκλογοδικείο. Επίσης καθιερώθηκαν για πρώτη φορά η υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδης εκπαίδευση, η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία και η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων. Τέλος, προβλέφθηκε απλούστερη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος.

Οι μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν σημαντικές. Ωστόσο, η θεσμική και οικονομική μεταμόρφωση της χώρας θα ήταν αδύνατη χωρίς τις επενδύσεις που είχαν προηγηθεί, από τις κυβερνήσεις του Χαριλάου Τρικούπη, και χωρίς τη δημοσιονομική και νομισματική σταθεροποίηση της δεκαετίας 1899-1909. Επιπλέον, η βελτίωση της επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας του Στρατού και Ναυτικού, καθώς και η αναβάθμιση του εξοπλισμού τους, που οδήγησαν στο θρίαμβο των Βαλκανικών πολέμων, είχαν ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, από τις κυβερνήσεις του Γεωργίου Θεοτόκη (1905-1909).

Ο Εθνικός Διχασμός και οι Συνέπειές του

Το θρίαμβο των Βαλκανικών πολέμων ακολούθησε ο Εθνικός Διχασμός. Αυτός ήταν αποτέλεσμα ως αποτέλεσμα των συνεχών συγκρούσεων της πολιτικής ηγεσίας με το παλάτι, και ιδιαίτερα των χαρισματικών προσωπικοτήτων που εκπροσωπούσαν τις δύο πλευρές: Τον Ελευθέριο Βενιζέλο, προβεβλημένο πρωθυπουργό και το νέο Βασιλέα Κωνσταντίνο, ο οποίος ως Διάδοχος του θρόνου κατέστη λαοπρόβλητος, ως ο επικεφαλής του Στρατού στους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους.

Η ρήξη Πρωθυπουργού και Βασιλέα, με αφορμή το ζήτημα της συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησε στη διαίρεση της Ελλάδας σε δύο αντιμαχόμενα και αλληλομισούμενα στρατόπεδα. Επέτρεψε στις Συμμαχικές Δυνάμεις της Συννεόησης (Αγγλία και Γαλλία) να παρέμβουν στρατιωτικά υπέρ του Βενιζέλου, να βομβαρδίσουν την Αθήνα και να οδηγήσουν σε παραίτηση τον Κωνσταντίνο. Οι πληγές που δημιούργησε ο διχασμός στο ελληνικό πολιτικό σύστημα παρέμειναν βαθειές για πολλές δεκαετίες. με καταστροφικές συνέπειες για τους θεσμούς, την οικονομία και τη χώρα.

Η μικρασιατική καταστροφή, η μεταβολή των γεωπολιτικών συνθηκών στη νοτιοανατολική Ευρώπη καθώς επίσης και η έλευση των προσφυγικών πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο, οδήγησαν στο πραξικόπημα του Σεπτεμβρίου 1922, από φιλοβενιζελικούς αξιωματικούς, στη δίκη και εκτέλεση των Έξι, και, τελικώς, στην εγκαθίδρυση ενός πολιτεύματος αβασίλευτης δημοκρατίας.

Με την αποφασιστική συμβολή του Αλεξάνδρου Παπαναστασίου, η 'Δ' εν Αθήναις Συντακτική Συνέλευσις' κατήργησε, στη συνεδρίαση της 25ης Μαρτίου 1924, τον βασιλικό θεσμό και ανακήρυξε την αβασίλευτη δημοκρατία (την Β' Ελληνική Δημοκρατία).

Το Σύνταγμα του 1927

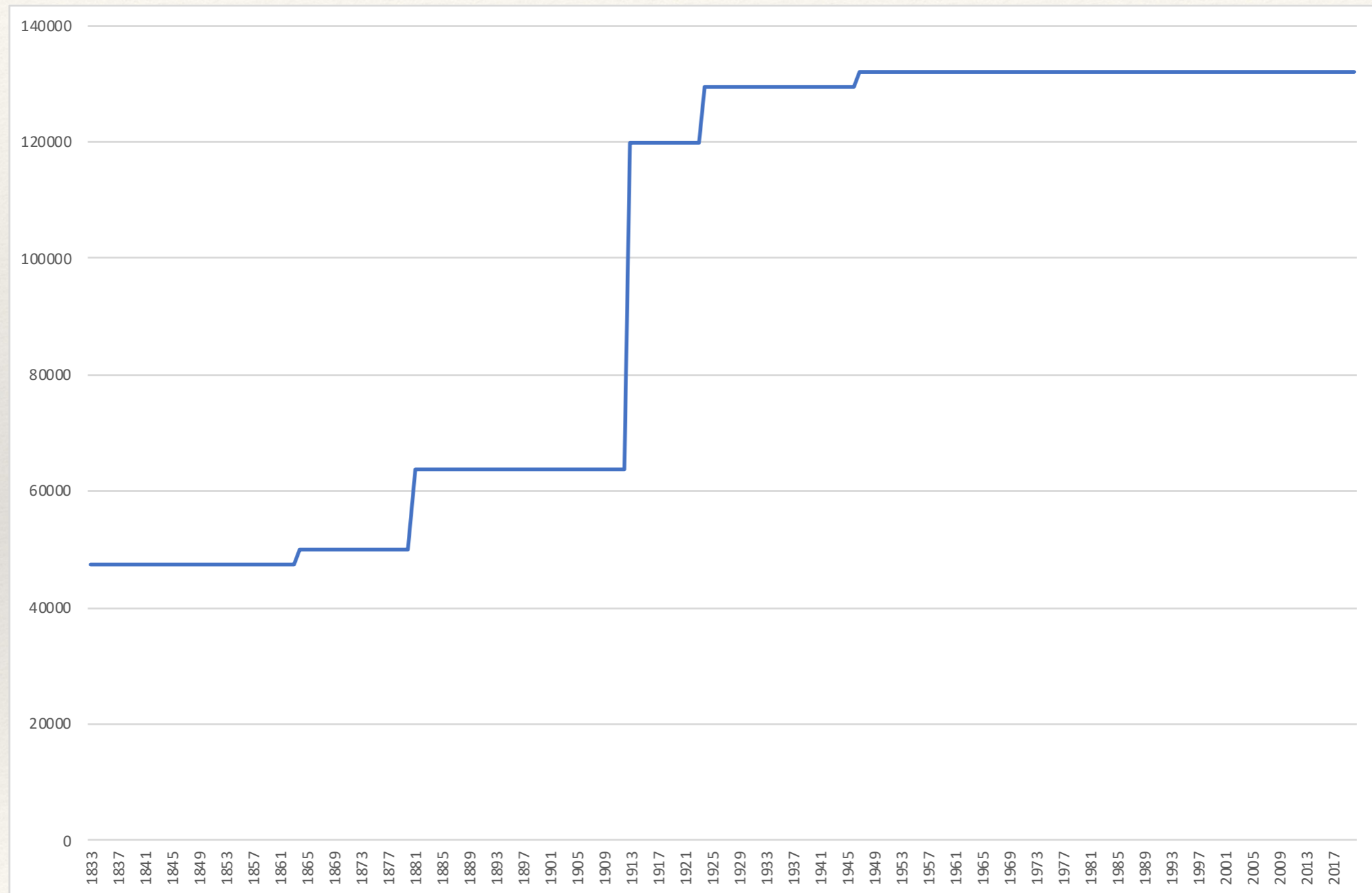
Μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1925, που αποδείχθηκε θνησιγενές, έργο της επιτροπής του Αλ. Παπαναστασίου, και μετά τις δικτατορίες Πάγκαλου και Κονδύλη, το 1925 και 1926, αντίστοιχα, η αβασίλευτη δημοκρατία καθιερώθηκε τελικώς με το Σύνταγμα του 1927. Επρόκειτο για την Β' Ελληνική Δημοκρατία, με την Προσωρινή Διοίκηση των επαναστατημένων Ελλήνων να θεωρείται η Α' Ελληνική Δημοκρατία.

Συμφώνως με το Σύνταγμα του 1927, προβλεπόταν ο θεσμός του αιρετού ανώτατου άρχοντα, ο οποίος εκλεγόταν από τα δύο πλέον νομοθετικά Σώματα, τη Βουλή και τη Γερουσία, για πενταετή θητεία. Ο ανώτατος άρχοντας, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ήταν πολιτικώς ανεύθυνος, δεν μετείχε στη νομοθετική λειτουργία, μπορούσε να διαλύσει τη Βουλή μόνο μετά από σύμφωνη γνώμη της Γερουσίας και κατείχε το δικαίωμα έκδοσης νομοθετικών διαταγμάτων προσωρινής ισχύος. Ακόμη, καθιερώθηκε ο θεσμός του προαιρετικού συνταγματικού δημοψηφίσματος, θεσπίστηκαν, για πρώτη φορά, κοινωνικά δικαιώματα όπως η προστασία της επιστήμης, της τέχνης κ.ά., εισήχθη η προστασία της τοπικής αυτοδιοίκησης, η αρμοδιότητα των δικαστηρίων να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων, η αναγνώριση των κομμάτων ως οργανικών στοιχείων του πολιτεύματος και η κατοχύρωση του δικαιώματός τους να συμμετέχουν, αναλόγως της δύναμής τους, στη σύνθεση των διαφόρων κοινοβουλευτικών επιτροπών. Για πρώτη φορά, τέλος, ελληνικό Σύνταγμα περιέλαβε διάταξη που όριζε ότι η κυβέρνηση όφειλε «να απολάβει της εμπιστοσύνης της Βουλής». Με τον τρόπο αυτό καθιέρωσε και θεσμικώς, πλέον, την αρχή της «δεδηλωμένης» του 1875.

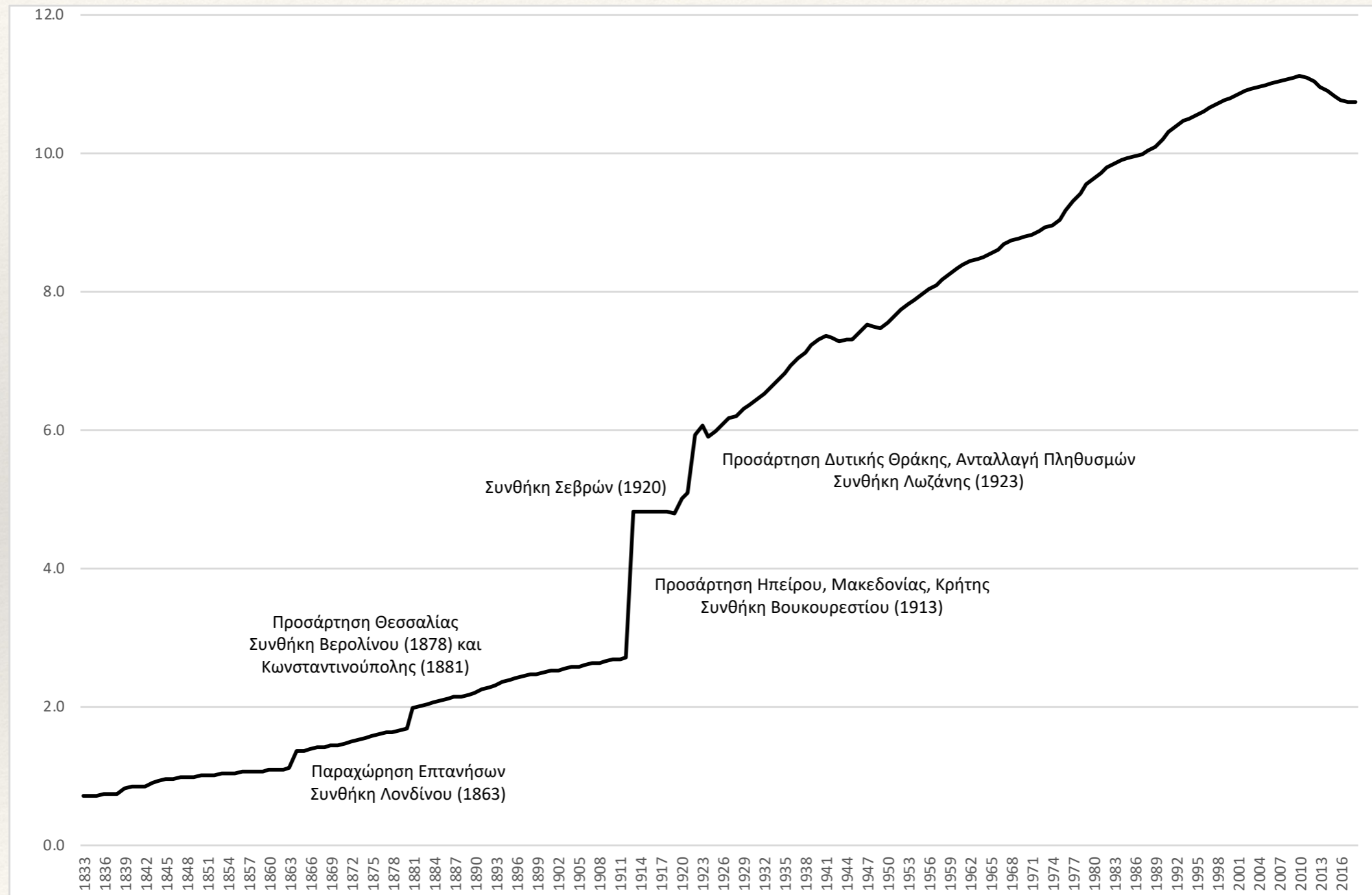
Το Σύνταγμα αυτό, που έμελλε να ισχύσει για οκτώ μόνο χρόνια, ήταν προϊόν της εποχής του, δηλαδή του διχασμού. Καθώς δεν απολάμβανε ευρύτερης αποδοχής από τις πολιτικές δυνάμεις, καταργήθηκε μετά το αμφιλεγόμενο δημοψήφισμα του 1935, το οποίο επανέφερε τη βασιλευόμενη δημοκρατία.

Η δεύτερη δικτατορία Κονδύλη, η δικτατορία Μεταξά, τα χρόνια της γερμανικής κατοχής και ο εμφύλιος πόλεμος, και οι διεθνείς εξελίξεις όπως ο ψυχρός πόλεμος, μετέβαλαν άρδην τις κοινωνικοπολιτικές ισορροπίες σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο. Η εξέλιξη των κοινοβουλευτικών και συνταγματικών θεσμών διακόπηκε και επανήλθε μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '50, μετά και από την ατυχή κατάληξη, το 1948, της αναθεωρητικής διαδικασίας της Επιτροπής του Β' Ψηφίσματος.

Η Εδαφική Επέκταση της Ελλάδας

Η Εξέλιξη του Πληθυσμού

Το Σύνταγμα του 1952

Το Σύνταγμα του 1952 αποτελούνταν από 114 άρθρα και, λόγω των ιδιαίτερων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών που επικράτησαν κατά την κατάρτισή του, λίγο μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, υπήρξε συντηρητικό και σε μεγάλο βαθμό βασισμένο στα συνταγματικά κείμενα του 1864 και του 1911.

Βασικές καινοτομίες του ήσαν η ρητή καθιέρωση του Κοινοβουλευτισμού σε καθεστώς βασιλευομένης δημοκρατίας και η κατοχύρωση, για πρώτη φορά, στις Ελληνίδες του δικαιώματος ψήφου και υποβολής υποψηφιότητας για το βουλευτικό αξίωμα.

Μία σημαντική διάταξή του, αυτή περί προστασίας των ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα, συνέβαλε καθοριστικά στο ελληνικό οικονομικό 'θαύμα' της περιόδου 1953-1973, καθώς ενεθάρρυνε μεγάλες ξένες βιομηχανικές επενδύσεις.

Διαρκούσης της ισχύος του Συντάγματος του 1952, το Φεβρουάριο του 1963 κατατέθηκε πρόταση ευρείας αναθεώρησης του από την κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε τελικώς, λόγω της παραίτησης της κυβέρνησης και της διάλυσης της Βουλής μετά από λίγους μήνες. Αρκετές ωστόσο από τις προτάσεις που περιείχε αυτή η πρόταση αναθεώρησης εφαρμόστηκαν στο Σύνταγμα του 1975.

Η επτάχρονη στρατιωτική δικτατορία της 21ης Απριλίου (1967-1974) ψήφισε δύο συνταγματικά κείμενα, το 1968 και το 1973, εκ των οποίων μάλιστα το τελευταίο προέβλεπε την αβασίλευτη μορφή του πολιτεύματος. Τα συνταγματικά αυτά κείμενα ουδέποτε εφαρμόσθηκαν.

Το Σύνταγμα του 1975

Με την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας, τον Ιούλιο του 1974, η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας έθεσε ως πρώτο στόχο της την εδραίωση της Δημοκρατίας και επανέφερε εν μέρει σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952, με εξαίρεση τις διατάξεις που αφορούσαν τον βασιλέα. Μετά τις πρώτες ελεύθερες βουλευτικές εκλογές (17 Νοεμβρίου 1974) και το δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος (8 Δεκεμβρίου 1974), το οποίο απέβη υπέρ του πολιτεύματος της αβασίλευτης δημοκρατίας, ψηφίσθηκε το Σύνταγμα του 1975.

Το Σύνταγμα αυτό, μολονότι ψηφίσθηκε τελικώς μόνο από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, συγκέντρωσε σταδιακώς κατά την εφαρμογή του την ευρύτερη δυνατή αποδοχή εκ μέρους των πολιτικών δυνάμεων της χώρας, και σηματοδότησε την Γ' Ελληνική Δημοκρατία.

Ο νέος καταστατικός χάρτης της χώρας εισήγαγε το πολίτευμα της προεδρευομένης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, περιείχε εξαρχής ευρύ κατάλογο ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, και παραχωρούσε αρμοδιότητες στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας οι οποίες του επέτρεπαν να παρεμβαίνει στη ρύθμιση της πολιτικής ζωής. Το κράτος δικαίου προστατευόταν αποτελεσματικώς, ενώ προβλεπόταν και η συμμετοχή της χώρας σε διεθνείς οργανισμούς και – εμμέσως – στην τότε ΕΟΚ.

Τον Μάρτιο του 1986, συμφώνως με το άρθρο 110 του Συντάγματος, ένδεκα άρθρα του αναθεωρήθηκαν και ψηφίσθηκε η μεταφορά του κειμένου του Συντάγματος στη δημοτική γλώσσα. Με την αναθεώρηση αυτή περιορίσθηκαν οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Ακολούθησαν τρεις ακόμη αναθεωρήσεις, του 2001, του 2008 και του 2019. Με την τελευταία αναθεώρηση του 2019 απλοποιήθηκε η διαδικασία εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας από τη Βουλή, ώστε να μπορεί να εκλέγεται και με σχετική πλειοψηφία, και να μην επέρχεται διάλυση της Βουλής λόγω μη επίτευξης της ενισχυμένης πλειοψηφίας των τριών πέμπτων που απαιτούσε το Σύνταγμα του 1975.

Οι Θεσμικές, Πολιτικές και Οικονομικές Επιπτώσεις της Μεταπολίτευσης

Οι θεσμικές επιπτώσεις της μεταπολίτευσης φάνηκαν πολύ σύντομα.

Το Σύνταγμα του 1975, στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα, είχε μεγάλες διαφορές με το προηγούμενο Σύνταγμα του 1952, καθώς αντανακλούσε τη νέα κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, και τις αντιλήψεις που ευνοούσαν την αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου και την επέκταση της κρατικής οικονομικής δραστηριότητας.

Ο ρόλος των συνδικάτων, καθώς και η φύση και το εύρος της κρατικής οικονομικής δραστηριότητας άλλαξαν ριζικά μετά τη μεταπολίτευση, στην προσπάθεια να ικανοποιηθούν τα νέα κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα. Για παράδειγμα, ακόμη και οι κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή προχώρησαν σε κρατικοποιήσεις μεγάλων επιχειρηματικών ομίλων.

Το πολιτικά αυταρχικό μετεμφυλιακό καθεστώς μετατράπηκε σε μία από τις πιο ανοικτές και φιλελεύθερες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες της Ευρώπης. Χωρίς αμφιβολία, η μεταπολίτευση υπήρξε από πολιτική άποψη μία από τις καλύτερες περιόδους της σύγχρονης Ελλάδας. Η δημοκρατία λειτούργησε σύμφωνα με τα δυτικοευρωπαϊκά κοινοβουλευτικά πρότυπα, με εναλλαγή κομμάτων στην εξουσία, χωρίς παρεκτροπές.

Από την άλλη, η νομισματική σταθερότητα έπαψε να είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της μακροοικονομικής πολιτικής, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση του συστήματος σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods και τη πρώτη πετρελαϊκή κρίση, που είχαν προηγηθεί της μεταπολίτευσης. Η έμφαση της μακροοικονομικής πολιτικής μετακινήθηκε προς την ενίσχυση της απασχόλησης, με παράλληλη βελτίωση των πραγματικών μισθών, δύο επιδιώξεις που σε συνθήκες μείωσης του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας αποδείχθηκαν αντικρουόμενες και οδήγησαν σταδιακά σε στασιμοπληθωρισμό και στην αποσταθεροποίηση της οικονομίας.

Η Ένταξη στην ΕΕ και Θεσμικές και Οικονομικές Ανεπάρκειες της Ελλάδας

Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), μία Κοινότητα η οποία αργότερα μετεξελίχθηκε στη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), πραγματοποιήθηκε το 1981.

Η αίτηση για ένταξη υποβλήθηκε τον Ιούνιο του 1975, λίγο μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Η ένταξη ολοκληρώθηκε μετά από μία σχετικά σύντομη περίοδο προετοιμασίας, παρά την αντίθεση της αντιπολίτευσης, και τις επιφυλάξεις από διάφορες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, κυρίως λόγω της επιμονής και των προσπαθειών του τότε πρωθυπουργού. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής θεωρούσε ότι η ένταξη θα συνέβαλε όχι μόνο στην εδραίωση των πρόσφατα αποκατασταθισών δημοκρατικών ελευθεριών αλλά και στην περαιτέρω κοινωνική και οικονομική πρόοδο για την Ελλάδα. Άλλωστε, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, με πρωθυπουργό τον Καραμανλή, η Ελλάδα είχε υπογράψει συμφωνία σύνδεσης με την νεοσύστατη τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ).

Παρόλα αυτά, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, της δασμολογικής προστασίας έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και της μεσολάβησης της περιόδου της δικτατορίας, η ελληνική οικονομία ήταν σχετικά απροετοίμαστη για τη πλήρη συμμετοχή της στην πολύ πιο αποτελεσματική και ανταγωνιστική ευρωπαϊκή οικονομία στις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Η ελληνική οικονομία η οποία εντάχθηκε στην ΕΟΚ το 1981 ήταν μία οικονομία με προβλήματα διεθνούς ανταγωνιστικότητας, τα οποία είχαν επιδεινωθεί από τις πετρελαϊκές κρίσεις και έγιναν ακόμη σοβαρότερα μετά τη μείωση της δασμολογικής προστασίας. Από την άλλη, έως το 1980, η δημοσιονομική κατάσταση δεν ήταν ιδιαίτερα ανησυχητική, καθώς το δημόσιο χρέος ήταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα σε σχέση με το ΑΕΠ.

Ωστόσο, η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και αργότερα στη ζώνη του ευρώ, ανέδειξε πολλές από τις θεσμικές και οικονομικές αδυναμίες της Ελλάδας.